

УДК 346.93

ЩОДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИДІВ ДЖЕРЕЛ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Загородня Н.В., асистент
кафедри господарського, цивільного та трудового права
Маріупольський державний університет

Стаття присвячена розгляду видів джерел господарського процесуального права з урахуванням особливостей його предмету. Аналізується зв'язок матеріальних та процесуальних джерел господарського процесуального права через категорію «спір про право».

Ключові слова: джерела господарського процесуального права, діяльність господарських судів, господарське судочинство, матеріальні норми, процесуальні норми.

Статья посвящена рассмотрению видов источников хозяйственного процессуального права с учетом особенностей его предмета. Анализируется связь материальных и процессуальных источников хозяйственного процессуального права через категорию «спор о праве».

Ключевые слова: источники хозяйственного процессуального права, деятельность хозяйственных судов, хозяйственное судопроизводство, материальные нормы, процессуальные нормы.

Zahorodnia N.V. THE ISSUE FEATURES TYPES OF SOURCES ECONOMIC PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

The article considers the types of sources of economic procedural law, taking into account the peculiarities of its subject. The relationship of substantive and procedural sources of economic procedural law through the category of „issue of law”.

Key words: sources of economic procedural law, activity of commercial courts, commercial litigation, substantive rules, procedural rules.

Постановка проблеми. З розвитком ринкових відносин та подальшою інтеграцією України у міжнародний простір змінюється розуміння джерел права, характеристика їх видів, розширюються засоби, форми регулювання суспільних відносин, у тому числі у сфері господарювання.

Питання джерел господарського процесуального права України набуло особливої актуальності в контексті необхідності забезпечення пріоритету прав та свобод учасників господарського судочинства, створення механізмів їх реалізації. Існує проблема пошуку та визначення дієвих механізмів вирішення численних колізій та прогалин у господарському процесуальному законодавстві України, що на сьогоднішній день утруднює, а в деяких випадках становлять дійсну загрозу реалізації права на судовий захист в порядку господарського судочинства. Час показує, що внутрішні структурні перебудови судової гілки влади не спроможні вирішити тих проблем господарського судочинства, які спричинені головним чином недосконалістю самої системи джерел господарського процесуального права, недостатністю їх теоретичної розробки.

Мета статті полягає в розгляді теоретичних питань, які розкривають характеристики видів джерел господарського процесуального права в сучасних тенденціях; визначення видів джерел в залежності від специфіки господарського процесуального

права. В умовах гострої необхідності поліпшення ефективності вирішення господарських спорів це питання є актуальним. Саме розуміння особливостей джерел господарського-процесуального права на теоретичному рівні дозволить сформувати їх чітку ієрархічну структуру на рівні практичному, тобто, безпосередньо в національному законодавстві, що, в свою чергу, підвищить його ефективність в цілому.

Стан наукового дослідження. Окремі теоретичні розробки зазначеної проблематики здійснювалися в працях таких науковців: І. Г. Побірченко [1], Д. М. Притика [2], Р. Б. Прилуцький [12], М. А. Абрамов [7], Є. О. Харитонов [12] тощо. Однак, враховуючи постійний розвиток відносин, які є об'єктом господарського процесуального права, актуалізується інтерес до окремих видів його джерел, що зумовлює необхідність вироблення сучасної позиції щодо визначеної теми.

Виклад основного матеріалу. Дискусійність розгляду питання про джерела господарського процесуального права кореспондується з проблемою відсутності усталеного та одноманітного розуміння самого предмета господарського процесуального права. Аналіз господарської процесуальної літератури, в якій розглядається це питання, свідчить про певні системні розбіжності.

Існують різні підходи до характеристики галузевої належності господарського проце-

суального права через категорію його предмета. Перша точка зору виходить від видатного вченого-правника І. Г. Побірченка, який вперше запропонував і обґрунтував концепцію господарського процесуального права як самостійної галузі права. Під предметом господарського процесуального права він пропонував розуміти суспільні відносини, що складаються в процесі безпосереднього врегулювання господарських спорів підприємствами та організаціями, здійснення правосуддя і розгляд справ про банкрутство господарськими судами, вирішення господарських спорів третейськими судами та іншими органами, визначеними законом [1, с. 16]. Інша точка зору висловлена Д. М. Притикою (і підтримана деякими іншими сучасними авторами), відрізняється тим, що до предмета господарського процесуального права не включаються відносини, які виникають при вирішенні господарських спорів третейськими судами. Саме це положення, як стверджують його прибічники, «не відповідає існуючій системі органів, що вирішують господарські спори в Україні» [2, с. 25-26].

Щодо даного питання можливо визначити наступне. Суб'єкти господарювання (підприємства, організації) у претензійному порядку можуть вирішувати спір між собою, або своєю угодою передають той самий спір на вирішення третейського суду. Об'єднуючим ці відносини є те, що один і той самий спір може бути розглянутий або в досудовому порядку, або господарським чи третейським судом [3, с. 224].

Третейське ж судочинство дійсно забезпечується цілою системою органів. Так в Україні діють Міжнародний комерційний арбітражний суд і Морська арбітражна комісія, які є самостійними, постійно діючими арбітражними установами (третейськими судами) і здійснюють свою діяльність згідно з Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 року. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про третейські суди» від 11.05.2004 року в Україні можуть утворюватися постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору, які визнаються недержавними незалежними органами на підставі ст. 2 цього Закону [4]. Крім того, господарські спори розглядаються також міжнародними арбітражними органами, наприклад, Міжнародним арбітражним судом Міжнародної Торгової Палати.

Як бачимо, у господарському процесуальному законодавстві простежується постійний взаємозв'язок між зазначеними органами і господарськими судами. Так, згідно з ч. 2 ст. 12 Господарського Процесуального Кодексу України (далі – ГПК) підвідомчий господарським судам спір

може бути передано сторонами на вирішення третейському суду (арбітражу) [5]. Господарський суд припиняє провадження у справі, якщо сторони уклали угоду про передачу даного спору на вирішення третейського суду (п. 5 ч. 1 ст. 80 ГПК). Рішення третейського суду, незалежно від того, в якій країні воно винесено, визнається обов'язковим і виконується при поданні письмового звернення до компетентного суду (ст. 35,36 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»). У ст. 51 Закону України «Про третейські суди» встановлено підстави та порядок оскарження до господарського суду рішення третейського суду. А ст. 122-11 ХПК закріплює видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду.

З урахуванням викладеного важко заперечувати зв'язок третейського врегулювання спорів з господарським процесом, якщо останній не розглядати вузько, тобто, як вирішення господарських спорів і розгляд справ про банкрутство тільки господарськими судами.

Якщо ж розглядати господарське процесуальне право як регулюючу галузь щодо здійснення господарського процесу, тобто, як порядку, за допомогою якого забезпечується конституційне право на захист майнових прав і законних інтересів суб'єктів господарювання і реалізуються норми матеріального в першу чергу господарського права, то включення до предмета господарського процесуального правовідносин з третейського судочинства не є юридично правильним.

Треба наголосити на тому, що на практиці переважна кількість спорів, що розглядаються третейськими судами, виникає в сфері господарювання (так чи інакше стосується господарських відносин). Наприклад, велика частка третейських розглядів припадає саме на спори у сфері кредитно-фінансових відносин. Тільки чотирма третейськими судами, які розглядають в основному спори за участю банків, у 2011 році було розглянуто понад 30 тис. позовів, що складає 5% від загальної кількості прийнятих місцевими державними судами рішень у господарських та цивільних справах (за даними Державного реєстру судових рішень) [6, с. 4]. І в основному за цим слідує звернення до господарських судів за виконавчим документом про примусове виконання рішень третейських судів. Враховуючи законодавчі та практичні аспекти, вважаємо доцільним віднести такі відносини до предмета господарського процесуального права.

З точки зору особливостей предмету господарського процесуального права можливо розглянути і джерела даної галузі.

Джерелом господарського процесуального права визнаються нормативно-правові акти, які вміщують правові норми, що регулюють господарське судочинство [7, с. 19].

До основних джерел господарського процесуального права в юридичній літературі відносяться норми Конституції України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та інших кодексів України, які так чи інакше регулюють господарські відносини, а також велика кількість законів та підзаконних нормативно-правових актів різного рівня. Невід'ємною частиною національного господарського процесуального законодавства України є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які регулюють відносини в сфері господарської діяльності (наприклад, Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, ст. 9 Конституції України, ст. 4 ГПК). Відповідно до ч. 4 ст. 4 ГПК господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, застосовує норми права інших держав. Ця норма не зовсім вірно відображає реальний стан речей, тому що законодавство України і міжнародні договори регулюють це питання не виключно шляхом встановлення обов'язку застосування певного права, а шляхом надання сторонам права обирати законодавство. Так, Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року встановлено, що у випадках, передбачених законом, учасники правовідносин можуть самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню [8]. Вибір права може здійснюватися щодо правочину в цілому або його окремої частини. Вибір права не здійснюється, якщо відсутній іноземний елемент у правовідносинах. Згідно зі ст. 28 Типового закону ЮНІСТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж, ст. 28 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» третейський суд вирішує спір згідно з нормами права, які сторони обрали як такі, що застосовуються до суті спору.

В якості самостійного матеріального джерела господарського процесу застосовується договір. На це вказує ст. 6 Цивільного кодексу, де встановлено, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства [9]. Регулятором таких відносин буде виступати тільки сам договір і ніщо більше. Це вказує на те, що суд або інший орган зобов'язаний прийняти до розгляду спір і вирішити його на підставі тільки договору.

Звичай як матеріальне джерело господарського процесу також виступає регулятором господарських правовідносин. Так, відповідно до ГПК господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї у разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності (ст. 4 ГПК). У Господарському кодексі статті, яка б чітко визнавала договір і звичай самостійними джерелами господарського права, немає. Вважаємо, що це є певним недоліком Кодексу, оскільки договір і звичай саме у сфері господарювання можуть мати найширше застосування [10, с. 9]. По перше, про це свідчать норми Цивільного кодексу (ст. 6, 7), які поширюються на господарські відносини. А по друге, аналіз норм Господарського кодексу свідчить, що він також допускає застосування договору і звичаю до регулювання господарських відносин. Так, відповідно до ст. 174 Господарського кодексу України господарські зобов'язання можуть виникати з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать. Згідно із ч. 4 ст. 265 Господарського кодексу України умови договору поставки повинні викладатися сторонами відповідно до вимог Міжнародних правил щодо тлумачення термінів «ІНКОТЕРМС». Ця норма, регулюючи внутрішні торговельні операції між резидентами України, встановлює обов'язковість застосування міжнародних звичаїв у внутрішніх відносинах. Доцільність такого нововведення є спірним питанням і предметом окремого дослідження, але така законодавча норма існує, і нехтувати нею не можна.

Окрема група джерел визначає суто порядок здійснення процесуальних дій учасниками господарського процесуального права. Насамперед це порядок звернення до суду з позовом, відкриття провадження у справі, розгляд справи, перегляд справи, винесення рішення, тощо. До таких джерел відноситься процесуальне законодавство, а в окремій частині – і договір. Характер вищезазначених джерел визначається в основному матеріальним характером регулювання. Незважаючи на це даний тип джерел є суттєво важливим для вирішення господарських спорів та інших правових питань. Це ґрунтується на природі самої категорії «спір про право», який є матеріальною категорією, що впливає з матеріальних відносин.

Вищу юридичну силу і значення для господарського процесу має, безперечно, Конституція України, в якій містяться і матеріальні, і процесуальні норми. Але все ж таки норм, які мають процесуальне значення, у

ній небагато. Серед них ст. 8, яка встановлює що Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. Суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з погляду відповідності Конституції, в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії [11, с. 123]. Ст. 9 наголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Ст. 10 вказує, що державною мовою в Україні є українська мова. Таким чином всі ці норми мають універсальний характер і є визначальними для українського судочинства взагалі.

Процесуальне законодавство, яке застосовується господарськими судами, складається з двох основних нормативно-правових актів: ГПК і Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 року. ГПК має загальний характер і застосовується господарськими судами при розгляді всіх спорів, а Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлює і регулює порядок розгляду справ, пов'язаних із банкрутством, поєднуючи процесуальні і матеріальні норми. Господарськими судами застосовуються як законодавчі, так і підзаконні нормативно-правові акти, наприклад: Цивільний кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України, Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», тощо. Крім цього, господарські суди повинні враховувати також положення процесуального характеру, які містяться в міжнародних актах. Серед них, наприклад, Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності (укладена 20.03.1992 року в Києві та ратифікована Верховною Радою України 19.12.1992 року), Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж (прийнятий Комісією ООН з права міжнародної торгівлі 30.05.1997 року у Відні), Європейська Конвенція про зовнішньоторговий арбітраж (Женева, 21.04.1961 рік), Конвенція ООН про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йорк, 29.12.1958 рік) тощо [12, с. 412].

Договір як процесуальне джерело господарського процесуального права актуальний під час досудового врегулювання спорів та при розгляді справ третейськими судами. Що стосується досудового

врегулювання спорів, то сторони можуть в договорі між собою чи окремії угоді змінювати чи доповнювати положення про порядок такого врегулювання (щодо строків направлення та розгляду претензій, складу документів, тощо), якщо це прямо не заборонено чинним законом. Ще більш важливе значення договір має для третейського судочинства [13, с. 65]. Так, Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» встановлено, що сторони можуть за власним розсудом визначати кількість арбітрів та процедуру призначення арбітрів (ст. 10, 11), процедуру розгляду справи третейським судом (ст. 19), місце арбітражу (ст. 20), мову, яка буде використовуватися під час арбітражного розгляду справи (ст. 22).

Зв'язок вищезазначених джерел з матеріальними також простежується через категорію «спір про право». Матеріальна категорія «спір про право» нерозривно пов'язана із зацікавленістю суб'єктів щодо його вирішення. А така зацікавленість носить процесуальний характер, оскільки звернена до господарського суду.

Крім того, процесуальні норми, регламентуючи діяльність господарського суду, забезпечують можливість правильності застосування норм матеріального права та їх тлумачення.

Висновок. На підставі вищезазначеного можливо зробити висновок, що з врахуванням особливостей предмету та специфіки господарського процесуального права можливо виділити наступні групи його джерел: матеріальні та процесуальні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Побирченко І. Г. Советский арбитражный процесс. – Киев: Высшая школа, 1988. – 272 с.
2. Притика Д. М., Тітов М. І., Щербина В. С. та ін. Арбітражний процес. – Х. : Консул, 2000. – 416 с.
3. Чернадчук В. Д., Сухонос В. В., Нагребельний В. Л. та ін. Господарське процесуальне право України: [підручник]. – Суми: Університетська книга, 2006. – 331 с.
4. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.
5. Міжнародний комерційний арбітраж в Україні: теорія та законодавство / Торгово-промислова палата України; під заг. ред. І. Г. Побірченко. – К. : Ін Юре, 2007. – 584 с.
6. Жуков А., Перепелинська О. Статистика і проблеми третейського розгляду спорів в Україні. Порівняння з російською практикою // Економіка і життя – юрист». – 2012. – № 32. – С. 4-5.
7. Абрамов Н. А. Хозяйственное процессуальное право Украины. – Х. : Одиссей, 2003. – 128 с.
8. Про міжнародне приватне право: Закон України від 12 серпня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 3 вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. 1. – 832 с.
10. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: автореф. дис. д-ра юрид. наук. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 36 с.
11. Цивільне право України: В 2-х томах. Том 1: [підручник] / За ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. О. Харитоновна, канд. юрид. наук Н. Ю. Голубевої. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 832 с.
12. Прилуцький Р. Б. Джерела господарського права за чинним законодавством України / Р. Б. Прилуцький // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 409-419.
13. Прилуцький Р. Б. Сучасний стан цивільного та господарського законодавства становить загрозу для безпеки України / Р. Б. Прилуцький // *Экономико-правовые исследования в XXI веке: пробелы и экономически необоснованные нормы в законодательстве, регулирующем хозяйственную деятельность в Украине и пути их устранения: материалы Второй международной науч.-практ. интернет-конф. (г. Донецк, 2-5 июня 2009 г.)*. – Донецк: Изд-во «Вебер» (Донецкое отделение), 2009. – С. 62-71.
14. Цивільне право України: [підручник]. – У 2-х кн. / О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 с.
15. Прилуцький Р. Б. Поняття джерел цивільного права України: потрібні нові підходи / Р. Б. Прилуцький // *Право України*. – 2008. – № 12. – С. 66-71.
16. Алексеев С. С. Государство и право: [учеб. пособие] / С. С. Алексеев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 152 с.
17. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: [навч. посіб.] / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2004. – 144 с.
18. Загальна теорія держави і права: [навч. посіб.] / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
19. Пархоменко Н. Джерела права: проблеми теорії та методології / Н. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.
20. Інформаційний лист Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України»: від 07.04.2008 р., № 01-8/211.
21. Указ Президента України «Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів»: від 04.10.1994 р. // *Урядовий кур'єр*. – 1994. – 6 жовтня.